

BIHAREA A FOST ÎN ÎNCEPUT UN CASTRU ROMAN?

Alexandru V. Matei

Despre valul și șanțul roman descoperit în hotarul „Dealul Șoarecelui” a satului Supurul de Sus (jud. Satu Mare) au fost publicate mai multe rapoarte arheologice și articole¹, care au apărut în literatura de specialitate din țara noastră precum și la Congresul Internațional al Frontierelor Romane care a avut loc în anul 2003 la Pecs, în Ungaria². Caracterul roman al acestei descoperiri este asigurat de descoperirea de ceramică romană în șanțurile unei fortificații unghiulare de pământ identificate pe Dealul Șoarecelui, în locul unde valul roman rectiliniu își schimbă direcția cu cca 120 grade, traversând pâraul Șoarecelui și urcând pe platoul dealului vecin Soldubița³.

Această descoperire este de o importanță istorică deosebită pentru studiul frontierelor timpurii din nord-vestul Daciei romane din timpul împăratului Traian. Posibila continuare spre sud-sud-vest încă o sută de km., a acestui val și șanț până în zona Biharea, unde fortificația rectangulară de pământ, ar putea fi un posibil castru roman din faza de început a cuceririi Daciei și a organizării provinciei Dacia.

La ieșirea dintre dealuri, spre Câmpia de Vest a văii Crasnei (reunită cu valea Zalăului la cca. 5 km în aval de acest punct), în zona satului Supuru de Sus (jud. Satu Mare) a fost descoperit⁴, un val de pământ cu șanț în față, care bloca accesul pe valea Crasnei (Zalăului) spre est, deci către Transilvania, spre Meseș, în direcția Porții Meșene spre Porolissum, și implicit spre provincia Dacia romană.

Acest val de pământ a fost secționat în mai multe locuri, pe o distanță de cca. 5 km. În urma cercetărilor arheologice realizate⁵ s-a constatat că valul avea șanțul pe latura sa nord-vestică, apărând teritoriul ce se afla în spatele valului spre est, adică văile Crasnei și Zalăului, blocând accesul spre Poarta Meseșană, spre Porolissum față de care se află amplasat la cca. 50 km.

Descrierea mai amănunțită a acestui val și șanț, a modului său de construcție, și a posibilului traseu înspre nord-vestul Daciei a condus la ideea că acesta ar putea reprezenta

¹ Matei, Gindele 2002, p. 144; Matei, Gindele 2004, p. 326-328; Matei, Huessen, Gindele 2005, p. 236

² Matei 2003, *passim*

³ Matei, Gindele 2004, p. 283-309.

⁴ Periegeze repetate au fost realizate de Al. V. Matei în anii 1994-1996, la început împreună cu colegul și regretatul Gh. Lazin (Muzeul Județean Satu Mare), căruia îi mulțumesc încă o dată chiar și *postum* pentru colaborare. Valul a fost identificat de către Al. V. Matei pe o porțiune de cca. 5 km în hotarul satului Supuru de Sus, având un traseu aproximativ nord-est spre Beltiug și sud-vest spre dealul Soldubița, spre pădurea Chegea spre Balc, Ghida jud. Bihor.

⁵ Matei, Gindele 2002, p. 144; Idem 2004, p. 283-309 și 2005, p. 236.

o posibilă frontieră a Daciei romane⁶. În al doilea rând, identificarea pe dealul Șoarecelui a unei fortificații de pământ, de tip *burgus* atașată valului rectiliniu, care în acel loc își schimbă direcția cu 120°⁷ pentru platoul dealului vecin, Soldubița⁸ a fost realizată în studiile deja mai sus citate.

Șanțul are cca. 2-2,5 m adâncime, iar valul este foarte aplatizat datorită lucrărilor agricole repetate an de an, el având la bază o lățime de cca. 4-5 m în zonele unde se mai poate sesiza. În unele cazuri se constată suprapuneri de locuire din alte epoci. Astfel, în secțiunea nr. II/1999, de pe platoul „Dealului Șoarecelui” s-a constatat construirea în valul vechi s-a a unei locuințe feudale (anexe?), iar în șanțul de apărare deja colmatat a fost ridicată o locuință feudală, care pe baza materialului arheologic se datează în secolul al XIV -lea.

O altă locuință feudală a fost identificată în secțiunea nr VII/1996. Locuința fusese construită în șanțul de apărare⁹.

Zona cercetată (secționată de SII/1999) se află în hotarul satului Supurul de Sus, pe „Dealul șoarecelui”, amplasată în partea de sud a satului, spre pădurea Chegea (a Zalnocolui), aproape de hotarul localității Bobota și la limita (300 m) spre vest a județului Sălaj. Dimensiunile șanțului, modul de construcție al valului și șanțului își găsesc analogii în sistemul de fortificații romane.

Prezența șanțului la nord-vest de val, apărând practic Dacia de un dușman ce putea veni din această direcție, deosebește net acest sistem defensiv de cele cunoscute în Panonia și identificate ca aparținând sarmaților¹⁰ și datate, de către cei care l-au cercetat, mult mai târziu (sec.IV d.Chr.), sistem sarmatic care apăra teritoriul inclus acestuia (Panonia), de un dușman care vine și atacă zona Panoniei dinspre est, dinspre Dacia. Dar, valul identificat la Supur, era îndreptat împotriva vandalilor, a sarmaților iazygi sau a altor barbari, care puteau ataca dinspre vest- nord-vest și ar fi dorit să ajungă în Dacia, la Porolissum. Valul era construit la est de șanț, deci spre provincia Dacia.

În concluzie, acest sistem de fortificație, identificat la Supurul de Sus, (jud Satu Mare), apără teritoriul provinciei Dacia (vezi planșa nr.I/2) și el era îndreptat împotriva unei posibile agresiuni ce venea dinspre vest, deci total opus sistemului sarmatic (vezi planșa nr.II/1, 2) cu care doar se intersectează se pare, în aceeași zonă a fortificației de pământ, de la Biharea.

Pe dealul vecin dealului „Șoarecelui”, pe dealul „Soldubița” de la Supuru de Sus (jud. Satu-Mare) a fost identificat punctual șanțul și valul, care își continuă traseul spre sud, sud-vest spre Criș și Biharea¹¹. Știrile literare prezintă acest posibil traseu spre sud,

⁶ vezi: Matei 2004, p. 253-261.

⁷ vezi: Matei, Gindele 2004, p. 283-309

⁸ Matei, Gindele, 2006, passim.

⁹ O primă prezentare a descoperirii a fost făcută în anul 1998 de către Al. V. Matei în comunicarea „*Valul de la Supuru de Sus*”, susținută la Sesiunea de Comunicări Științifice organizată de Muzeul de Istorie al Transilvaniei, mai, 1998.

¹⁰ Garam, Patay, Soproni, 1983, p. 3 sqq.

¹¹ Matei, Gindele 2006, passim

sud-vest aproape ca sigur, pînă în zona Crișului (Biharea) și pînă la locul de vărsare a Crișului în Tisa, fapt stabilit în urma cercetărilor de teren efectuate în Ungaria, de Patay Pall în anii 1965-1970 (Pl. II/1, 2)

Pe dealul „Soldubița” de la Supuru de Sus jud. Satu Mare, în zona sa de vest, sud-vest la cca. 500 m. de liziera pădurii Chegea, a fost realizată o secțiune de control a acestui sistem defensiv, care continuă rectiliniu spre vest spre pădurea Chegii (a Zalnocului). Secțiunea a surprins urmele (baza) unui val (cu lățimea de cca. 4 m.) lucrat în tehnica *murus caespites* și deoparte și de alta a valului, urmele unor mici șanțuri (două) de drenare a apei de ploaie. Se pare, că acest val (*murus caespiticus*), lat de peste 3 m. grosime a fost lucrat din cărămizi arse la soare și flancat de două mici rigole pentru al apăra de apa pluvială – continuă spre vest rectiliniu pe acest platou spre „pădurea Chegii (a Zalnocului)”. Dacă valul se va opri în vârful dealului la cca. 7 km. vest din acest loc, sau nu și o să continue pînă pe Criș, urmează ca cercetările de teren și săpăturile arheologice să aducă date noi care să stabilească cu certitudine acest lucru.

Prin urmare, credem că acest sistem rectiliniu identificat deocamdată pe o lungime de peste 700 m pe dealul „Soldubița”, reprezintă un blocaj al văii Crasnei, sau un element „de apărare” a spatelui fortificației romane de tip *burgus* de pe dealul „Șoarecelui” precum și a sistemului rectangular identificat pe platoul „Dealului Soldubiței”¹². Modul cum se „racordează” valul și șanțul de pe „Dealul Șoarecelui”, ce ajunge pe acest platou al „Soldubiței”, la cele două faze ale sistemului defensiv identificat pe acest platou și dacă acest val continuă atât spre vest spre „pădurea Chegii” și de aici spre Criș, cât și spre nord-est spre valea Crasnei și a Someșului, spre Tisa, doar cercetările arheologice viitoare vor aduce lămuririle necesare.

Cert este că pe teren, pe acest platou al „Soldubiței” cu aproape 100 ha. întindere, foarte neted, este așezat între cele două văi (valea „Soldubiței” la 200 m est și valea Șoarecelui la 150 m vest), valurile și șanțurile fazei identificate arheologic prin săpături, au traseul rotunjit. Ele pot să reprezinte un sistem defensiv al unei locuiri temporare (castru de marș sau ulterior o așezare civilă). Cert este că pe acest platou al „Soldubiței” au apărut sporadice urme materiale, gropi, vetre rectangulare cu pereții arși¹³ (care atestă și o locuire „barbară” (?), pe acest platou, printre resturile sistemului defensiv roman identificat aici.

Am insistat să prezentăm realitățile constatate arheologic, prin săpături arheologice sistematice, realități, care par să confirme datele, pe care ni le oferă știrile literare despre acest val și șanț identificat și prin săpăturile din teren.

Merită amintite aici, știrile literare moderne, ce apar în diversele monografii ale zonelor de dincolo de Crasna, Criș și Someș spre Tisa și care aduc date interesante și deosebit de importante despre posibilul traseu al acestui val spre sud, sud-vest spre Criș și spre nord, nord-est spre Tisa, (Pl. I/2), închizând, de fapt, teritoriul fostului regat al lui Decebal¹⁴.

¹² Eidem

¹³ Matei, Gindele, Huessen 2005, passim

¹⁴ Matei, Gindele, 2006 passim

Merită amintită acum descrierea pe care Victor Rusu, un erudit profesor de geografie și autodidact arheolog român de la sfârșitul sec. al XIX-lea din Transilvania, care face acestei zone (Solduba – Soldubița) pe care o cunoaște foarte bine, o descriere detaliată¹⁵. Victor Rusu prezintă descoperirile, întocmind chiar un repertoriu al descoperirilor antice, decoperiri, care se referă la zona de nord-vest a României. Locuind o perioadă în satul Bobota și cunoscând foarte bine realitățile arheologice ale zonei, în repertoriul arheologic care însoțește această lucrare prezintă foarte clar urmele unui val de apărare și a șanțurilor, care îl însoțesc, sistem de fortificații identificat pe Valea Crasnei și pe valea Soldubiții.

Preluând, se pare, ideea unui al doilea val „*valum externum*” de dincolo de Meseș de la K.Torma¹⁶, V.Rusu menționează traseul acestui val astfel:... „*de la Crișul râpede, Urbea-mare (Ulpienum)* (Oradea n.n), *prin: Bihorea (Biharea), Cetari, Siterim, Mișca, preste Brcău la Dida (Ghida), Almașim, pe valea Vrategului-, dealul Porcârreșului-, dealul Porcârreșului și a Cetăți-, dela Cehal, pre Ursoim la «Cetăția» (v.Salncul Nr.177.) pre priul Săldubiție- la «Blidariul» de pe Divoraga (v.Nr. 179.) și valea Mag-e-, la «Certatea Hododulu-», (v. Nr. 174.) și pre valea Slag-ulu- (v. Nr. 169 și 171.) pen în Someș și Lăpuș...” (cf. charta lui C. Torma, aculă la «*Limes dacicus f. r.*»)¹⁷.*

Pârâul Soldubiței este pârâul care mărginește la est Dealul Soldubiții pe platoul căruia a fost identificat, pe cca. 700 m, sistemul liniar de șanțuri și val. La același autor se prezintă o altă descriere a continuării spre sud, sud – vest a traseului valului identificat la Supur „...*de aic- apo- preste Brcău (rîul Barcău), spre Mișca, Siterim și Cetar-, oblu la Bihorea (s.n.) lu- Men-Măriut și Urbea-mare (Oradea n.n) (Ulpienul antic) depre Criș-ul râpede și de-aci spre Bănat*”¹⁸. Se poate stabili astfel, traseul valului pe o hartă, urmărindu-se numele localităților menționate în aceste știri literare (planșa nr.I/1).

Toate aceste informații privind traseul valului, trebuiesc verificate și confirmate prin cercetări arheologice sistematice.

„Sunt cunoscute două valuri pe malul drept al Crișului Alb cu numele de „Traian” și „Ördögárka”. Unul este bine sesizabil încă în hotarele Horgostó și Cserekyés și merge spre pusta Livada (jud. Arad) și Tămasda. Celălalt ce are traseul la nord de Sinteia și la est de Aldea, s-a conservat deosebit de bine între pădurea de la Aldea și Sáros-zug. Aici, este denumit Ördögárka, dar în pădurea Holumbár are numele de Valul lui Traian. De aici, se continuă spre direcția Salonta, Inand, Episcopia Bihor și Șișterea, trecând munții se pierde la Acăș pe malul stâng al Crasnei”¹⁹.

Aici la început, este prezentat unul din valurile din Banat care aparține așa-zisului ”sistem sarmatic”, valul dinspre Livada și Tămașda (jud. Arad). Se pare, că se descrie locul unde aceste două valuri se intersectează, cel „sarmatic” dinspre Arad, cu valul de la Episcopia Bihor, care val cu traseul prin Biharea, spre Șișterea jud Bihor, trece

¹⁵ Russu 1890, p.387, 388, 389.

¹⁶ Torma, 1880, p.5; Torma, p. 135.

¹⁷ Russu, 1890. p. 387.

¹⁸ Russu, 1890 p. 389, v.și «Valul roman dacic» mai sus și C. Torma, Limes dacicus f. r. p. 106.

103. și Adalék Dácia helyir. p. 37. nota 67.”

¹⁹ Márki 1892, p.32.

munții și se pierde la Acâș (jud. Satu Mare) pe malul stâng al Crasnei. Menționăm că Acâșul este următoarea localitate spre nord de Supuru de Jos (jud. Satu Mare), deci valul menționat de la Episcopia Bihor, (jud. Bihor), Biharea, spre Șișterea²⁰, ar putea fi continuarea (?) valului descoperit de noi prin săpăturile arheologice din anii 1996 și până în anul 2006 în zona Supuru de Sus, (jud. Satu Mare). De fapt, știrile literare mai vechi amintesc că”*pe culmea dealului dintre Șișterea și Șușturogi se observă un val de pământ...*”²¹.

De la locul joncțiunii, valul „sarmatic” ce vine dinspre Arad își continuă traseul spre nord, intră în Ungaria și cotește apoi, spre vest, spre Nyiregyhaza, închizând un aliniament al „sistemului sarmatic din care acesta face parte²²”(Pl. II).

Având aceste reperi toponomastice, viitoarele cercetări de teren, credem că vor aduce date de topografie arheologică, extrem de importante pentru a se putea preciza dacă acest val descoperit la Supuru de Sus, trece munții, atinge Biharea și ajunge sau nu, pe râul Criș, așa cum anumite știri din monografiile scrise la sfârșitul secolului al XIX- lea, o documentează.

Nu credem, că este o întâmplare, dar aceste realități arheologice de la Supuru de Sus (jud. Satu Mare), care sunt dovedite acum prin cercetări arheologice sistematice, au apărut și pe harta publicată de K.Torma la finalul studiului său din anul 1880, ca fiind atunci identificate sigur pe teren. Iată un lucru deosebit de important, care pune într-o lumină mult mai credibilă datele pe care le oferă știrile literare referitoare la această problemă.

Preluând aceleași informații de la Torma, Marțian²³ în anul 1921, încearcă să prezinte același val, care se întinde de la râul Criș pînă la râul Crasna, ca una din liniile de cucerire ale Daciei, care ar fi „*cartierele de iarnă (ale anului 101? d. Chr.) situate de-a lungul unui val construit din pământ ale cărui resturi se întind din râul Crasna, afluent de pe malul sâng al Someșului, până la Criș pe o lungime de cca. 100 km trecând prin satele: Chegea, Zalnoc, Verzari, Figirnic, Șișterea și Pișpechi (Episcopia Bihorului). Partea meridională a valului se îndepărtează mai mult de linia Meseșului fiindcă înconjoară grupul munților Rezul (Fig. 7)*” și prezintă în una din hărțile schematice ale lucrării sale traseul acestui val între Criș și Crasna.

O serie de cercetări arheologice relativ mai noi, publicate de P. Patay,²⁴ cercetări efectuate pe teritoriul Ungariei au identificat acolo, un val pe malul drept al Crișului, val care are șanțul amplasat spre nord și pornește de la vărsarea Crișului, în Tisa (Pl. II/2, I/2). Traseul valului și șanțului identificat la Supur și presupus că ajunge la Biharea spre Oradea, spre sud-sud-vest ar putea să facă joncțiune cu un acest val și șanț descoperit la nord de râul Criș pe teritoriul Ungariei și care ajunge, urmărind cursul Crișului, până în zona Oradea-Biharea.

²⁰ Dumitrașcu 1999, p.470

²¹ Ibidem .

²² Garam, Patay, Soproni 1983, p.68 sq.

²³ Marțian 1921, p.14.

²⁴ Patay 1969, p. 109.

Valul de pe Criș pare, să aibă șanțul spre nord (?!), după cum îl prezintă descoperitorul acestuia și după cum apare în urma cercetărilor de teren efectuate ulterior, cercetări realizate de Al. V. Matei, P. Patay și S. Bulzan atât în România cât și în Ungaria în anii 1998/1999. Merită semnalat acum, faptul că în urma acestor cercetări de teren, s-a stabilit traseul acestui val, care intră în România, în zona satului Cheresig, în imediata apropiere a fortificației medievale, a turnului medieval de la Cheresig.

Cercetările arheologice viitoare vor scoate la lumină sigur și urme ale unei fortificații romane de pământ aici. Poziția strategică a zonei o cere. Traseul valului continuă la nord de Criș, până la Oradea, de aici el părăsește traseul Crișurilor urmărind aproximativ traseul Barcăului spre nord. Dacă joncțiunea acestui val, cu prelungirea valului identificat pe valea Crasnei, la Supuru de Sus se va dovedi reală, atunci este posibil să avem aici frontiera provinciei Dacia²⁵, poate cea inițială din timpul împăratului Traian.

Un argument în plus în susținerea acestei idei ar fi descoperirea la Túrkeve (pe Criș în Ungaria) în zona aceluiași val de pe Criș, spre frontiera cu România a unui castru roman, relevat de măsurătorile geomagnetice efectuate de specialiști germani²⁶.

Am prezentat mai sus informațiile arheologice, care ne prezintă o realitate arheologică descoperită pe teren. Coroborarea acestor date cu informațiile aduse de știrile literare conduc spre concluzii extrem de interesante și importante, în același timp.

Desigur, lipsa până acum a descoperirilor care să ateste existența unor fortificații în spatele acestui presupus *limes* roman, sau atașate acestuia a îngreunat mult acreditarea ideii de existență, aici, în nord vestul Daciei a unui eventual *limes* timpuriu al provinciei Dacia. Descoperirile de la Supuru de Sus²⁷, a celor din nordul Crișului din Ungaria²⁸ și a celor de la Túrkeve²⁹ pe care o să le prezentăm mai în detaliu mai jos, ne-au atras atenția asupra fortificației rectangulare de la Biharea, jud. Bihor, de care o să ne ocupăm, în continuare.

Unei posibile linii de castru construite aici, pe această linie a valului de pe Criș, de la vărsarea acestuia în Tisa și până pe valea Crasnei, sau în nord pe Someș, sau chiar pe Tisa, i-ar putea aparține și castrul identificat la Túrkeve (Ungaria) pe Criș.

O prezență romană, la Biharia este susținută de planul rectangular al fortificației medievale ridicată ulterior, aici, pe de o parte și de fragmentele ceramice romane descoperite în SIII/1973, secțiune realizată în interiorul fortificației, pe de alta parte³⁰.

Aceste elemente sugerează faptul că inițial, la Biharea a putut fi construit un castru roman de pământ, de marș, care apoi a devenit definitiv staționar, atașat unui val de pământ, ca și fortificația de tip *burgus* atașată valului de la Supuru de Sus (jud. Satu Mare).

Zona unde această fortificație de la Biharea a fost construită, alături de zona Cheresig, reprezintă una dintre cele mai importante puncte strategice a câmpiei Bihariei.

²⁵ Opreanu 1997, p.247 sq.; Matei 2004, p. 255.

²⁶ Erdely, Patantyus 1988, p.345 sq., pl. nr.V.

²⁷ Matei, Gindele 2004, p.283-309

²⁸ Patay 1969, p. 109,

²⁹ Erdely, Patantyus 1988, p.345 sq.

³⁰ Dumitrașcu 1994, p. 73, 138.

Așa cum am prezentat mai sus, zona Biharea apare ca un punct nu numai de joncțiune a celor două sisteme defensive, cel „sarmatic”³¹, cu cel care aparține unui *vallum externum*³², dar și ca locul unde probabil acestui val, ce vine dinspre Supur și continuă spre Criș, i se atașează o fortificație de pământ, cea care peste secole devine viitoarea fortificație medievală timpurie, reședința ducelui Menumorut.

Stațiunea arheologică Biharea cuprinde o zonă mai largă, care include așezările, necropolele din jurul fortificației rectangulare de pământ. Fortificația este amplasată pe malul pârâului Ceșmeiu, pe terasa înaltă a acestui pârâu, de la ieșirea din satul Biharea, spre stânga șoselei: Oradea-Biharea-Marghita-Șimleu Silvaniei-Zalău. Terasa relativ înaltă se află pe un interfluviu format de cursurile pârâului Crișul Mic la sud-vest (o fostă albie, azi colmatată a Crișului Repede), pârâu Ceșmeiu spre est și spre nord râul Barcău. Locul are aspectul unui „grind” aplatizat ridicat deasupra câmpiei joase și a luncilor din zona Crișului Mic, a Barcăului și a Ceșmeiului. De fapt, această terasă mai înaltă (grind) geomorfologic a fost realizată de Crișul Repede, prin fostul său braț nordic acum secăt, Crișul Mic și pârâu Ceșmeiu ce izvorăște din hotarele de sud ale satului Șușturogi, din zona piemonturilor vestice ale Munților Plopișului, înălțimi cu prelungiri spre câmpia de vest care astăzi sunt cunoscute sub denumirea Dealurile Oradei (Pl. I/1). Merită semnalat faptul, că Biharea se află la limita cea mai vestică spre câmpie a unui astfel de piemont mult avansat în Câmpia de Vest. Mișcările meandrice ale celor trei văi au format (izolat) în acest loc terasa mai ridicată (grindul), care a fost intens locuit din cele mai vechi timpuri³³.

Spre vest, spre albia Crișului Mic, în fața Bihariei, se mai păstrează și azi o parte din mlaștinile întinse ale Santăului, Crișului Mic de sub terasa Câmpiei Bihariei. Aceste mlaștini au fost din vechime și mai sunt și astăzi de netrecut cu piciorul sau călare. Sunt rămășițele „deltei” înmlăștinate și străbătute de nenumărate și greu de depistat „canale naturale” ce s-au format la vest de Oradea și Biharea, între cursurile unite ale Crișului Repede și Barcăului.

Merită prezentată aici, descrierea zonei și a locului pe care cetatea de la Biharea o are în această zonă geografică, pe care cel mai bun cunoscător al locului o face, cel care a cercetat cetatea Bihariei peste 20 de ani, Prov. univ. Sever Dumitrașcu. „...Fiind de nepătruns cu piciorul sau călare dinspre vest (nici azi nu există un drum direct între Santău și Biharea, deoarece nu se pot străbate mlaștinile încă existente), drumul medieval (care nu putea pătrunde prin albia, lunca și mlaștinile Crișului Mic) nu urma de la Oradea spre Biharea, traseul actual, ci străbătea zona pe coama vestică a malului Crișului Repede, respectiv a Crișului Mic și pătrundea în Biharea nu dinspre sud ci dinspre sud-est. Era de altfel, singura cale naturală sigură (mai ales în anii ploioși) spre zona unde este amplasată stațiunea arheologică Biharea...”³⁴.

Iar, ca o concluzie, care se impune sunt următoarele: „...În felul acesta, stațiunea de la Biharea se lega, ca rost al așezării sale geografice, nu de realitățile câmpiei joase,

³¹ Garam, Patay, Soproni 1983, p.78;

³² Torma 1880, p. 106

³³ Dumitrașcu 1994, p. 60 sqq.

³⁴ Dumitrașcu, 1994, p. 29

ci de cele ale zonei estice ale Dealurile Oradiei, de poalele vestice ale piemonturilor Munților Plopișului, catenă nord-vestică a Munților Apusenii ridicată în cuprinsul dintre râurile Crișul Repede spre sud și Barcăul spre nord³⁵.

Aceste realități geomorfologice ale teritoriului, în care este amplasată stațiunea arheologică și poziția sa legată mai ales de zona de est, adică spre dealurile și munții din spate, (est însemnând aici, spre provincia Dacia), iar vestul și pațial nordul reprezintă mlaștinile din fața sa, adică zona „barbară”, spre Pannonia. Mențiunea cea mai importantă a acestei descrieri a locului de amplasare a stațiunii, este faptul că acest loc, se află practic în prelungirea, în capătul său vestic, a unui piemont care face corp comu apoi, spre munții Plopișului după mai mulți zeci de km (Pl. I/1). Un traseu paralel cu acest piemont (est-vest) îl are pârâul Ceșmeiu, care izvorăște din zona satului Șușturogi aflat la est spre interiorul acestui spațiu spre Munții Plopișului. Merită semnalat acum, că pe culmea dealurilor dintre Șișterea și Șușturogi apare identificat aici un val și șanț.

Dar revenind la descrierea fortificației de pământ, aceasta se află în mijlocul unui grind natural mai înalt decât planul Câmpiei joase din jur. „...De pe șoseaua Biharea-Marghita-Șimleu Silvaniei-Zalău, imediat după ieșirea din comună, se pătrunde în albia largă a pârâului Ceșmeiu, de unde, spre stânga, spre nord, se zărește malul, terasa Ceșmeiului, pe care se întinde stațiunea în mijlocul căreia se reliefează valurile cetății de pământ...”³⁶.

Așezarea, cetatea, au apărut și existat pe terasa înaltă a pârâului Ceșmeiu, având însă la îndemână întreg teritoriul din fața spre vest și nord a Câmpiei Bihariei, cu poieni și pădure iar apoi cu terenuri fertile și neînundabile spre est mai ales, zonă deosebit de propice pentru așezările omenești. Pentru înțelegerea mai bună a realităților topografice, dar și de topografie istorică cităm concluziile la care distinsul arheolog dr. Sever Dumitrașcu în final: „...Topografia așezării – grindul înconjurat de mlaștini inaccesibile spre vest și nord, situat însă în imediata apropiere a piemonturilor Munților Plopișului, oferă și posibilități naturale nebănuite de apărare, de asigurare relativă a liniștii necesare pentru traiul zilnic al oamenilor și comunităților locale. Așa se explică de ce **probabila poartă a cetății se află pe latura sa de răsărit** (spre Dacia n.n.). Drumul colmatat azi dar încă vizibil cu ochiul liber, ducea de aici pe marginea bazei estice a valului de răsărit și mai departe pe botul terasei, spre sud. De aici – pe uscat sau pe apă – cine cunoștea locurile, putea trece spre răsărit (spre Dacia n.n.), în zona Munților Plopișului, care ofereau la rândul lor adăpost...”³⁷.

Iată aici descrierea foarte clară a acestui loc, putem spune strategic, care se află la limita terenurilor foarte propice vieții spre est, spre provincia Dacia, comparativ cu mlaștinile întinse ce încep imediat spre vest și nord de acest punct, zonă impracticabilă până în zilele noastre.

Neobișnuită, cu planul său rectangular, fortificația de pământ de la Biharea a suscitât și suscită în continuare, polemici și discuții referitoare la începuturile și constructorii

³⁵ Ibidem.

³⁶ Dumitrașcu 1994, p. 28

³⁷ Dumitrașcu 1994, p. 32.

inițiali ai unei astfel de fortificații cu plan rectangular fără analogii între fortificațiile medievale timpurii, la care s-a acreditat ideea că ar aparține, datorită știrilor literare (Anonymus, în principal).

Desigur, zona Bihariei a fost cercetată intens atât la începutul sec. al XX-lea, cât și mai târziu. Imensul interes pe care fortificația rectangulară cu laturile de aproximativ 117,5 m. și descoperirea necropolelor și așezărilor din jurul acesteia a stârnit, au făcut ca zona să fie intens cercetată arheologic³⁸.

Nu intrăm aici în prezentarea tuturor perioadelor istorice și a vestigiilor arheologice descoperite. Acest lucru cu probitatea sa științifică proverbială l-a făcut savantul prof.univ.dr. Sever Dumitrașcu, în monumentală monografie arheologică Biharea I, *Săpăturile arheologice din anii 1973-1980*, apărută după atâția ani de așteptare abia în anul 1994. Una din concluziile studiului său este semnificativă „...așezarea, cetatea, cimitirele, deși au fost cercetate separat, deși privesc diferite orizonturi cultural-istorice în timp, de la neolitic până la feudalism, constituie un tot, istoria unei așezări din Crișana, din nord-vestul României, cu vestigii arheologice ce se încheagă într-o înlănțuire coerentă privind evoluția comunităților umane din această zonă, într-un perimetru geografic și pe o durată de timp îndelungată”³⁹. Și concluzia dată de cercetarea de suprafață a cetății este că aceasta „...este de formă patrulateră (cu laturile de nord și sud, de 115 m.)”, cu valuri înalte de 5-7 m., având lățimea la bază, de 30 m. Laturile de sud, vest și nord au, pe lângă valuri, în exterior, șanțuri late de 15-20 m. și adânci de 2-3 m...⁴⁰. Se confirmă, realitatea istorică adică identificarea cetății de pământ de la Biharea cu „castrum Byhar” pomenit de Anonymus în *Cronica* sa „mai ales că atât urmele arheologice, cât și documentele istorice confirmă această ipoteză”⁴¹.

Trebuie remarcată în mod deosebit, înălțimea păstrată a valului, și lățimea sa la bază (cca. 30 m.). Acest lucru dovedește că în timp această incintă a avut multe refaceri, și faze de amenajare.

Ca o concluzie stratigrafică obținută în urma observațiilor arheologice efectuate și a studierii profilului secțiunilor realizate în incinta fortificației pe latura sa de sud, este că... „la buza mantalei valului de sud, unde nivelul Ha. pătrunde sub val și este acoperit cu un strat de arsură -, ne indică, până la noi săpături, care să aducă și noi precizări, că valul de pământ al cetății patrulateră de pământ a fost ridicat între epoca veche (după nivelul de locuire Ha) și înainte de nivelul de locuire cu cazane de lut datând din sec. XI-XIII...”⁴².

Pe toată suprafața fortificației rectangulară cercetările arheologice sistematice din interiorul fortificației au pus în evidență, existența aici, a unui nivel clar de locuire ce se atribuie epocii romane, adică unei așezări dacice de epocă romană. Nivelul este marcat

³⁸ Cseplo 1901, p. 72-74; Karacsonyi 1903, p. 66 sq; 405-416; Rusu 1960, p. 7-22; Dumitrașcu 1994, p. 60-238.

³⁹ Dumitrașcu, 1994, p. 49

⁴⁰ Rusu, 1960, p. 20 sq.

⁴¹ Ibidem

⁴² Dumitrașcu 1994, p. 71.

între adâncimile de sub un metru (nivelul de pământ galben maroniu), adică de la 1 m. adâncime în jos (1-1,25 m.) și care atestă existența unei locuiri ce se datează în sec. I-III d. Chr⁴³. Merită semnalată asemănarea cu descoperirrea de la Supuru de Sus pe suprafața fortificației unghiulare de aici și în șanțurile acesteia au fost identificate locuințe și materiale arheologice ce aparțin unei astfel de locuiri care acolo se datează în prima parte a sec. II d.Chr⁴⁴. Identificându-se stratigrafic, ca nivel de locuire al epocii romane, nivelul de pământ de culoare galben maroniu de la adâncimea 1,00 – 1,25 m este bine surprins arheologic. Poate într-o nouă săpătură, cu observații stratigrafice de mare finețe se va putea surprinde nivelul de călcare al acestei epoci (cea romană) și în raport de acesta, apoi să se urmărească modul de realizare a șanțului și apoi a valului comparativ cu acest nivel de călcare al epocii romane. Desigur, datorită deselor refaceri și lărgiri de șanț și supraînălțări de val există toată probabilitatea, ca șanțurile inițiale ale unei fortificații romane de început să fie distruse (prin lărgirile ulterioare, în prezent lățimea șanțurilor este de peste 15-20 m!!!). Dar există aceeași probabilitate ca pe vreo latură a fortificației, să poată fi surprinsă și o situație stratigrafică mai clară pentru nivelul de epocă romană și să fie surprinse șanțurile inițiale.

Forma uniform rectangulară a fortificației patrulateră de la Biharea face o discordanță totală în comparație cu alte fortificații ce se datează în evul mediu timpuriu. Deși, P.Cseplő face trimitere la posibila atribuire romană pentru construcția inițială a fortificației. Dar are rețineri spunând că romanii s-au oprit la Munții Apuseni⁴⁵.

Forma și dimensiunile fortificației au analogii cu castrele mijlocii (de 1-1,5 ha). Desigur că doar forma și dimensiunile (planșa nr.IV) aduse ca argument pentru un posibil inițial castru roman la Biharea nu sunt suficiente, dar ele alături de locuirea (nivelul) de epocă romană surprins în fortificație, pot sta la baza unor noi cercetări arheologice care să aducă date noi în favoarea sau în defavoarea acestei incitante idei: **Biharea – inițial, un posibil castru roman?**

La nord-est de fortificație, în apropierea colțului de nord-est al acesteia cu orientarea spre est spre piemontul, care duce prin Șiștera și Șusturogi spre Munții Plopișului, există pe teren identificat un șanț relativ adânc cu valul total aplatizat, șanț care are denumirea „șanțul turcilor” (vezi Pl. III). Poate acesta este traseul valului și șanțului amintit în izvoarele literare că vine dinspre Chegea, Supuru Zalnic și pe la Șișterea, Șusturogi ajungea la Episcopia Bihor⁴⁶.

În traseul său spre Cheresig acest șanț și val încorporează probabil și o posibilă inițială fortificație romană de tip *burgus* de la Biharea, *burgus* care astfel s-ar atașa valului ce apoi continuă la nord de râul Criș până la vărsarea acestuia în Tisa⁴⁷. Săpăturile arheologice ce ar urma să fie efectuate în zona Biharea având acest obiectiv declarat, ar putea surprinde o situație stratigrafică și de topografie arheologică, care să confirme că:

⁴³ Dumițașcu 1994, p. 62 sqq, p. 137 sqq și p. 151.

⁴⁴ Matei, Gindele 2004, p. 293.

⁴⁵ Cseplő 1900, p.73.

⁴⁶ Torma, 1880, p. 106.

⁴⁷ Patay 1969, p. 109; planșa nr. II/2 și planșa nr. I/2.

1. se atașează valului o fortificație rectangulară?
2. continuă spre sud, sud-vest până la Tisa, un val cu șanțul amenajat spre vest sau nu?

Un alt argument pentru a se putea susține existența, încă din epoca romană căreia să îi aparțină acest val și șanț identificat pe râul Criș este prezența în această zonă a unui posibil castru roman identificat la Tükeve, de către o echipă de cercetători germani⁴⁸.

În Câmpia Panoniei, în Ungaria (Pl. I/2; II/1,2; V; VI) la Túrkeve, în zona joasă situată la nord de râul Criș în urma analizei unor fotografii aeriene (Pl. V), a fost identificată pe teren, urma unei amenajări rectangulare de mărimea unui castru roman. Datorită amplasării la mare distanță de zona *limes*-ului roman cunoscut atât pe Dunăre, *limes*-ul provinciei Pannonia, cât față de *limes*-ul cunoscut până în prezent, al provinciei Dacia, această identificare a stârnit un interes deosebit arheologilor maghiari. S. Soproni în anul 1984 a încercat localizarea castrului în zona Túrkeve, „*dar săpătura a fost un insucces*”⁴⁹.

În anul 1985, fotografia aerienă, împreună cu măsurătorile de rezistivitate electrică a solului efectuate de către o echipă de specialiști germani au fost studiate în laboratoarele Rheinisches Landesmuseum din Bonn. Rezultatele au fost deosebit de încurajatoare obținându-se imaginea unui plan rectangular cu dimensiunile de cca. 230 x 270 m., care în interior pare să conțină diferite alte planuri rectangulare ordonat și liniar dispuse. Specialiștii germani vorbesc despre o fortificație care are „*ziduri de incintă*” și clădiri în interior (Pl.V, fig. 3). Acestea fiind imaginea și concluziile rezultate în urma studierii fotografiei aeriene cu diverse sisteme de filtrare și contrastare a imaginii respective.

Pentru verificarea veridicității acestor imagini interpretate și obținute în laboratorul foto, s-a ales zona de nord-est, adică colțul planului rectangular și acolo au fost efectuate măsurători geomagnetice pe o suprafață de 50 x 30 m. Rezultatele acestor măsurători apar foarte bine reliefate de imaginile obținute (Pl. VI.) care au pus în evidență existența în pământ, în parcela respectivă, a unui plan rectangular care ar avea dimensiunile de cca. 10 x 10 m., un posibil turn de colț?.

O altă secțiune de control care a secționat presupusul șanț și val al acestei fortificații reliefată cu un simetric liniar, plan rectangular vizibil atât pe fotografiile aeriene cât și din măsurătorile de rezistivitate, a fost efectuată în anul 1987. Concluzia săpăturilor a fost că șanțul nu este originar (nu și-ar avea originea) în epoca romană⁵⁰.

Dar autorii studiului spun într-o concluzie finală: „...*Lăsând la o parte tot ce s-a spus până în prezent, săpăturile viitoare sunt necesare spre a fi efectuate pentru a dovedi existența unui castru roman bazat pe rezultatele aerofotografiei și interpretarea acesteia*”⁵¹.

Iar în rezumatul studiului se spune: „*Cercetările integrate (multidisciplinare) au*

⁴⁸ Vezi mai sus.

⁴⁹ Erdely, Patantus 1988, p. 62.

⁵⁰ Erdelyi, Patantus 1988, p. 623.

⁵¹ Eidem, p. 624 sq.

reușit, prin interpretarea unei fotografii aeriene să pună în evidență un presupus castru roman într-o locație surprinzătoare: departe în est față de Limes-ul Pannoniei de pe Dunăre, în Ungaria Sarmatică. Dar interpretările măsurătorilor geomagnetice, cercetările de teren, încercările de săpături arheologice realizate până acum nu au demonstrat în mod concludent existența acestuia. Se impun ca necesitate noi săpături arheologice extensive, profile detaliate. Este important să se poată decide dacă aici este un castru roman, sau nu, deoarece aceasta ar putea schimba istoria acestei zone în timpul epocii romane”⁵². Aceeași autori îl citează atât pe Patay Pall, cât și pe cei trei cercetători; Garam, Patay P., Soproni S., care amintesc de limitele cartate ale așa-zisului „sistem sarmatic”, dar care prezintă și valul de pe Criș și castrul de la Törkeve care apare marcat cu litera (C) pe planul întocmit de cei doi cercetători ca fiind pe traseul acestui val (poate se atașează valului? ! !) (Pl. II/2).

Iată deci, două posibile fortificații romane Biharea și Törkeve, care apar ca atașate sau oricum în imediata apropiere a unui val care ar avea șanțul îndreptat spre nord (cel de pe Criș) și în continuare spre vest (valul de la Cheresig – Oradea – Biharea – spre Supuru de Sus, spre râul Crasna). Desigur, cercetările arheologice sistematice, care să urmărească doar acest obiectiv, vor putea stabili dacă există sau nu, în nord-vestul Daciei, linia romană de fortificații cu castele de la Törkeve, Biharea, Supur și valul care are șanțul îndreptat spre vest și apără teritoriul din estul său, adică zona Daciei lui Decebal transformată în provincie romană.

Nu lipsit de interes este acum, să precizăm că linia acestui sistem de fortificații barează practic cu mai mulți kilometri în fața lor, spre vest, aceleași văi pe care le controlaseră, înainte de anul 106 d.Cr., cetățile dacice de la: 1. *Malaja Kopania* și *Soltvino* (râul Tisa). 2. *Oarța de Sus* (Valea Maja – Valea Cernii), spre Valea Sălajului și Poarta Meseșană, 3. *cetatea (complexul de cetăți dacice) de pe Măgura Șimleului* (Valea Crasnei), 4. *cetatea de la Marca* (valea Barcăului), 4. *cetatea de la Săcălășău Nou* (valea Corbenilor, valea Fizeșului), 5. *cetatea de la Șușturogi* (valea Șisterii blocând accesul de creastă spre valea Crișului). Se pare, că pe creasta acestui deal apare identificat un val de pământ. Dacă acceptăm caracterul roman al valului descoperit la Supurul de Sus, observăm acest paralelism al dispunerii posibile a valului în fața vechilor cetăți dacice, el marcând în fapt același traseu al vechii „frontiere” apărată de cetățile dacice, traseu acceptat de către specialiști ca limită a regatului lui Decebal în această zonă de nord – vest a Daciei preromane⁵³.

Este cunoscut faptul, că romanii, de regulă, într-un război de cucerire, ocupau și organizau acele teritorii care aparținuseră regatului căruia i se declarase război din diverse motive. Ne aflăm la periferia regatului lui Decebal din zona de nord vest a sa. Sigur teritoriile situate la vest de acest posibil traseu al cetăților dacice de aici, au aparținut statului dac în diverse perioade.

Desigur, că aceste vechi date pe care izvoarele literare le aduc în atenția noastră,

⁵² Eidem, 625.

⁵³ Glodariu 1982, p.23-28; Pop 2006, p. 38

coroborate cu datele concrete aduse de cercetarea arheologică recentă, pot să conducă spre a identifica o realitate istorică din nord-vestul Daciei, adică o posibilă frontieră timpurie a provinciei Dacia.

War Biharia erst ein römisches Lager?

(Zusammenfassung)

Die archäologische Forschungen zusammen mit der literarischen Quellen der Antike bewiesen, dass die Provinz *Dacia* welche von Kaiser Trajan gegründet war zuvor mehr ausgedehnt, als sie nach dieser Epoche bekannt wurde.

Wegen der Mangel der Entdeckungen in Zeit Trajans der römischen Dakien bis jetzt könnte nicht klar im Nord-Westen der Provinz ein militärischen Limesystem präzisiert werden.

Unsere Feldforschungen können heutzutage, nach der Fund einen *burgus* im Supuru de Sus, Ort Soldubița, eine Abwehrstrecke bemerken die nach Westen den vermutliche *Kastellum* von Türkeve, im Ungarn sich geradeus vorzeigt.

Auf dieser trajanischen Limestrecke die nur aus Erdwallkastelle gebildet konnte, ein wichtiger römischen Stützpunkt konnte bei Biharia sein, wo bei der Ausgrabungen der frühmittelalterliche Festung von Menumorut auch Keramikscherben der Römerzeit auftauchten.

BIBLIOGRAFIE

- Cseplo 1901 P.Cseplo, *Regeszeti asatasokrol a Bihar foldvaran*, în: *Arch.Ért*, XXI, 1901, p.72-74
- Daicovicu 1936 C. Daicovicu, *Dacica. Există un limes dacicus în Munții Meseșului?*, *AISC*, 2, 1933-1935 (1936), p.254-256.
- Dumitrașcu 1994 S. Dumitrașcu, *Biharea, I. Săpăturile arheologice din anii 1973-1980*, Oradea, 1994, p. 16 sqq.
- Erdely 1981 B. Erdelyi, *Castra in Sarmatia, a roman military camp in the great hungarian plane?*, *Archeologia Classica*, 33, 1981, p. 345-350.
- Erdely, Patantyus 1988 B.Erdely, M.Patantyus, *Prospecting of a Roman castrum in Sarmatia from discoverz to escavation*, în: *Akten des XIII. Internationalen Kongresses fur Klassische Archaologie*, Berlin, 1988, p. 619-625
- Garam, Patay, Soproni 1983 E. Garam, P Patay, S. Soproni, *Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken*, în *Regeszeti Fuzetek* ser. II no. 23, 1983. P. 3 sqq.
- Glodariu 1982 I.Glodariu, *Sistemul defensiv al statului dac*, în: *ActaMN*, 19, 1982, p.23-38.

- Glodariu 000 I.Glodariu, *Decebal în ajunul confruntărilor armate cu Traian*, în: *Istros*, X, 2000, p.289-293.
- Gudea 1997 N. Gudea, *Der Meseşlimes/ Limes-ul de pe Meseş*, Zalău, 1997, p. 9-34.
- Karacsonyi 1903 I.Karacsonyi, *Bihari, honfoglalaskori lovassirokrol*, în: *Arch.Ért*, XXIII, 1903, p.66-67 și p.405-412
- Lehoczky 1888 T. Lehoczky, *A sztánfalvai és árdánházai bronzkardokról*, în: *ArchÉrt*, 1888, p. 430.
- Márki 1892 S. Márki, *Arad szabad királyi város története*, Arad 1892, p. 32.
- Marțian 1921 I.Marțian, *Urme din războaiele romanilor cu dacii*, Cluj, 1921, p.14.
- Matei 1996 Al. V. Matei, *Limes Porolissensis. O nouă linie de apărare-zid-șanțuri.....*, în *AMP*, XX, 1996, p. 63-73.
- Matei 2004 Al. V. Matei, *Elemente de fortificație romane – val și șanț de apărare – descoperite în Barbaricum la Supurul de Sus (jud. Satu-Mare). O posibilă frontieră a provinciei Dacia din timpul împăratului Traian?*, în: *Studia Historica et Arheologica in Honorem Magistrae Doina Benea*, Timișoara, 2004, p. 253-261.
- Matei, Stanciu 2000 Al. V. Matei, I. Stanciu, *Vestigii din epoca romană (sec. II-IV p.Chr) în spațiul nord-vestic al României*, Zalău-Cluj Napoca, 2000, p.80.
- Matei, Gindele 2002 Al. V. Matei, R. Gindele, *Șantierul arheologic Supur-Giorocuta*, în *Cronica cercetărilor arheologice, campania 2001*, Buziaș, 2002, p. 144.
- Matei, Gindele 2004 Al. V. Matei, R. Gindele, *Fortificația romană de pământ de tip burgus... de la Supurul de Sus, jud. Satu Mare*, *ActaMP*, 24, 2004, p.283-309.
- Matei, Gindele 2004 a Al. V. Matei, R. Gindele, *Șantierul arheologic Supurul de Sus „Dealul Șoarecelui”* în: *Cronica cercetărilor arheologice, campania 2003*, Cluj-Napoca, 2004, p. 326-328.
- Matei, Huessen, Gindele 2005 Al.V. Matei, M.K Huessen, R.Gindele, *Șantierul arheologic Supurul de Sus „Dealul Soldubița”* în: *Cronica cercetărilor arheologice, campania 2005*, Mangalia, 2005, p. 326-328.
- Opreanu 1997 C. Opreanu, *Roman Dacia and its barbarian neighbours. Economic and diplomatic relations*, în: *Roman Frontier Studies*, 1995, Oxbow Monograph, 91, 1997, p. 247-253.
- Opreanu 1998 C. Opreanu, *Dacia romană și Barbaricum*, Timișoara, 1998, p.47 sqq.

- Patay 1969 P. Patay, *Völkerwanderungszeitliche Erdwäle um die Tiefebem in Ungran*, în: *Actes du VII-e congres des Sciences prehistorique et protohistorique*, 1966/2, p. 110; idem, *Neuere Ergebnisse in der topographischen Untersuchung der Erdwäle in der Tiefebene*, în: *M.F.M.E.*, 1969/2, p. 109.
- Pascu 1944 Șt. Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, harta situată între p. 32-33.
- Pop 2006 H. Pop, *Fortificațiile dacice din vestul și nord-vestul României*, Cluj Napoca, 2006, p.17- 65.
- Reiszig Ede Reiszig, *Bihar Vármegye Története*, în: *Országos Monográfia.Bihar Vármegye*, Szerk. Borovszky Samu, Budapest. p. 455-456.
- Roska 1925 M. Roska, *Rapport preliminaire sur les fouilles archeologique de l'anne 1924*, în: *Dacia,III*, 1925, p. 400-416
- Rusu 1960 M.Rusu, *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea*, în: *AIIC,III*, 1960, p. 7-22.
- Russu 1890 V. Russu, *Dacia Porolisense cu distinctă privire la Silvania*, Bucuresci, 1890, p. 387 sqq.
- Szirmay 1809 A Szirmay, *Szatmar Varmegye fekvese,tortenetei, es polgari esmerete*, vol.I. Buda, 1809. p.69.
- Torma 1880 K. Torma, *A limes dacicus felső része*, Budapest, 1880, p.106 sqq.
- Vendre Aladár Vende, *Szatmár Vármegye Óskora*, în: *Országos Monográfia. Szatmár Vármegye*, Szerk. Borovszky Samu, Budapest. p. 411.

LISTA ILUSTRĂȚIILOR

Planșa I. 1. Zona de nord vest a României cu amplasarea geografică a localităților amintite de izvoarele literare că sunt pe traseul valului inițial descoperit la Supuru de Sus, jud. Satu Mare. 2.Traseul valului marcat pe harta geografică a zonei de vest a României și a zonei de est a Ungariei, cu amplasarea posibilelor fortificații romane de la Turkeve, Biharea și Supuru de Sus precum și a cetăților dacice de la Malaia Kopania și Solotvino (din Maramureșul istoric – Ucraina)Tafel I. 1. Das Gebiet aus Nord-Westen Rumänien mit die angezeigten Ortschaften der literarischen Quellen und der Erdwall bei Supuru de Sus, Kreis Sathmar entdeckt. 2. Die Strecke des Erdwalls auf der Landkarte der Westens Rumänien und Osten Ungariens aufgetragen, mit die vermutlichen römischen Festungen bei Turkeve, Bihar und Supuru de Sus wie auch die dakische Festungen von Malaia Kopania und Solotvino (aus dem geschichtlichen Maramorosch und Ukraina)

Planșa II. 1. Harta zonei dintre provinciile Dacia și Pannonia, cu amplasarea

fortificațiilor romane din *barbaricum* și a traseului valului de pe Criș până în nord pe râul Tisa. Sunt marcate și valurile ce aparțin așa zisului „sistem sarmatic” dintre cele două provincii. 2. Locul castrului de la Turkeve (C) și a valului de pe râul Criș descoperit și cercetat de Patay Pall (Patay, 1969) (după Erdelyi, Patantyus, 1988, Fig. 1.)Tafel II. 1. Die Karte des Gebiets zwischen die Provinzen Dacia und Pannonia, mit die Eintragung der römischen Festungen aus dem Barbaricum und die Strecke des Erdwalls der so genannte „sarmatische System,, zwischen der zwei Provinzen. 2. Der Platz der Kastellum von Turkeve (C) und der Erdwall von der Criș gefunden und erforscht von Patay Pall (Patay, 1969). (nach Erdelyi, Pantyus, 1988, Abb. 1.)

Planșa III. Locul amplasării stațiunii arheologice Biharea și a „șanțului turcilor” (după S. Dumitrașcu, 1994, Fig.2, între p. 272-273)Tafel III. Der Ort des archäologischen Station von Biharia und der „türkischen Grabdenkmal” (nach S. Dumitrașcu, 1994, Abb.2, zwischen S. 272-273)

Planșa IV. Planul cetății de pământ de la Biharea (după S. Dumitrașcu, 1994, Fig.5, între p. 272-273)Tafel IV. Plan der Erdwallfestung von Biharia (nach S. Dumitrașcu, 1994, Abb.2, zwischen S. 272-273)

Planșa V. 1. Fotografia aeriană și 2. interpretarea imaginilor cu tehnologia digitală, a zonei din câmpia joasă a Crișului din hotarul localității Turkeve – Ungaria (după Erdelyi, Patantyus, 1988, p. 621, Fig. 2 și 3.)Tafel V. 1. Luftaufnahme und 2. Die Bearbeitung der Bilder mit der digitale Technologie, der Gegen aus der niedrige Flachebene neben der Ortschaft Turkeve – Ungarn (nach Erdelyi, Patantyus, 1988, S. 621, Abb. 2. und 3.)

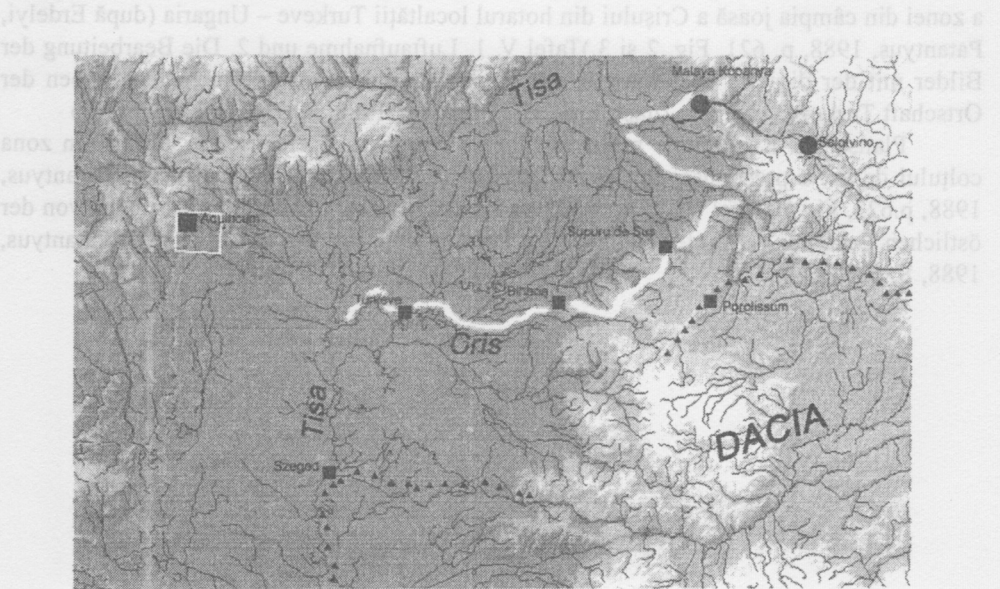
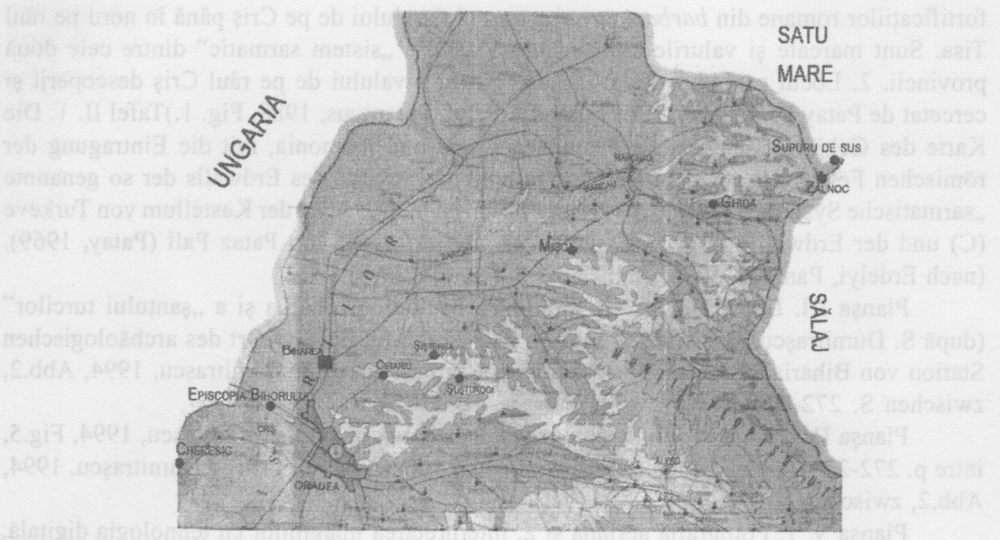
Planșa VI. Rezultatele măsurătorilor de rezistivitate electrică a solului din zona colțului de est a presupusei fortificații romane de la Turkeve (după Erdelyi, Patantyus, 1988, p.623, Fig.5.)Tafel VI. Die Ergebnisse der eletrischen resitivität Messungen von der östlichen Ecke der vermuteten römischen Festung von Turkeve (nach Erdelyi, Patantyus, 1988, S. 623, Abb. 5.)

Trasul valului și șanțului în zona arheologică de la Turkeve

Planșa I

Planșa I

traseul valului și santului, reconstituite pe baza informațiilor din izvoarele scrise

granita Daciei Romane

Planșa I

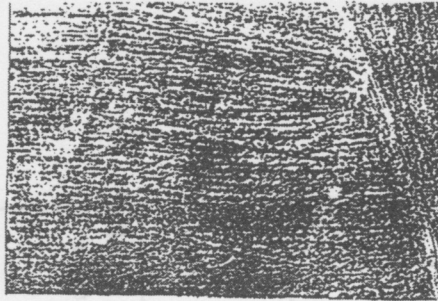

Fig. 2. Picture of the rectangular object similar to a Roman castrum. This is the best picture-cut of the airphoto after enlargement and image correction made by the digital processing system of the Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, for handling satellite images

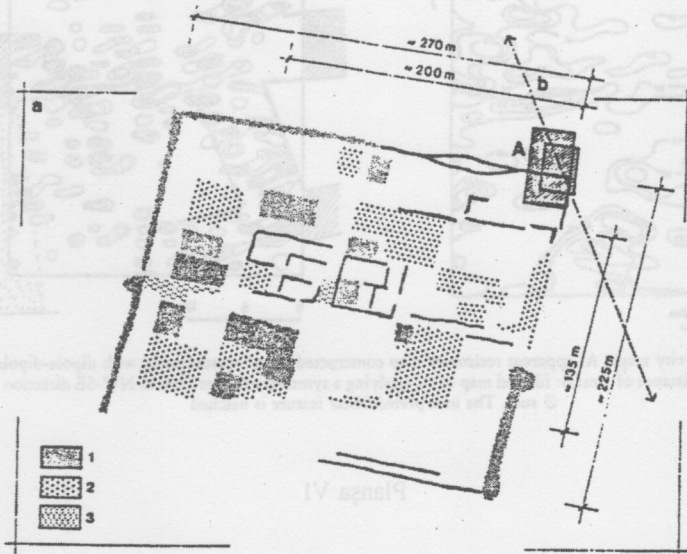

Fig. 3. Archaeological interpretation of Fig. 2. A: the geophysical test site; a: boundary of the polaroid picture; b: one time road which can be seen on the photo; 1: calcareous stains appearing sharply, presumably houses and fortress walls; 2: more dimly visible stains suggesting the presence of a building; 3: possible traces of roads of the camp

Planșa V

Fig. 5. Resistivity maps. A: apparent resistivity map constructed from measurements with dipole-dipole array with a dipole distance of 3 m; B: filtered map of A, applying a symmetrical edge filter in NW-SE direction and of \odot sum. The interpreted linear feature is hatched

Planşa VI